

Δήμος Μαλακάσης

Λαογράφος

Η ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1850 - 1950

(Εισαγωγή στην εργασία: «Μαγαζιά, Τέχνες στη Λευκάδα - Απομυθοποιήσεις»)

Η εκατονταετία του 1850-1950 ήταν μία περίοδος κρίσιμη για τη Λευκάδα, κι' αποτέλεσε σταθμό για την παραπέρα κοινωνικοοικονομική της ανάπτυξη. Σ' αυτή την περίοδο, μέσα στα στενά πλαίσια του νησιού και ειδικά της Χώρας της Αγίας Μαύρας, αναπτύχθηκαν, έφθασαν στο ύψιστο σημείο της ακμής και τέλος αφανίστηκαν, τρεις κοινωνικές τάξεις. Οι τάξεις αυτές ήταν α) των ευγενών κτηματιούχων (ιπποτών και εκλαμπροτάτων), β) των εμποροκτηματιών και γ) των μεγαλεμπόρων αστών. Ωστόσο, μέσα σ' αυτά τα απόρθητα στεγανά και στα υψηλά οικονομικά τείχη που ύψωσαν οι τρεις αυτές ανεπανάληπτες τάξεις, υπήρξε χώρος και για μια άλλη τάξη: την τάξη των μικροεπαγγελματιών, που την αποτέλεσαν οι βιοτέχνες, όπως οι ναυπηγοί, βυρσοδέψες, σαπουνοποιοί, τσαγκάρηδες, αλλαντοποιοί κ.λπ. και οι μικρομεταπράτες (μικρομαγαζάτορες), όπως οι μπακάληδες, καφετζήδες, υφασματέμποροι, κρεοπώλες, μεταπράτες κ.λπ. Η τάξη αυτή των μικροεπαγγελματιών-μεταπρατών, αν και οικονομικά αδύνατη, ανέπτυξε αυτοδύναμη εμπορική δραστηριότητα, μέσα σε δικά της οικονομικά και κοινωνικά πλαίσια, του δικού της κόσμου, με τα ιδιόμορφα συναλλακτικά και εμπορικά της ήθη και τη δική της νοοτροπία και συμπεριφορά.

Για τη μικρή κοινωνία της Λευκάδας η αυτοδυναμία και οικονομική αυτονομία της «τέταρτης» αυτής τάξης των μικροπωλητών-μεταπρατών, ήταν ένα θαυμαστό επίτευγμα για τις ασφυκτικές οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στα μέσα του περασμένου αιώνα. Απ' τα παλιά συμβόλαια (νοταριακά έγγραφα των ετών 1840-1866) γενικά αυτής της εκατονταετίας, προκύπτει η καταπληκτική δραστηριότητα των μικροεπαγγελματιών μεταπρατών σ' όλους τους παραγωγικούς τομείς της μικρής και κλειστής οικονομίας της Αγίας Μαύρας. Η μικρή, αλλά θαυμαστή ιστορία της είναι και το κύριο θέμα αυτής της εργασίας.

Αλλά, ας δούμε ποια ήταν η τύχη των τριών μεγάλων τάξεων στη Λευκάδα και να εξετάσουμε ποιες καταλυτικές δυνάμεις και ενέργειες μεσολά-

βησαν, με αποτέλεσμα να σωριαστούν κατασυντριμμένα τόσο τα αλογάριαστα κι' αμύθητα πλούτη που σωρεύτηκαν, κι' απ' τις τρεις αυτές τάξεις, σ' εκείνη τη μαγική αυλή της Αγίας Μαύρας, όσο και η μυθική τους δύναμη.

Κάθε τάξη διατηρήθηκε χωριστά και κινήθηκε μέσα στα δικά της, καθορισμένα χρονικά, οικονομικά και επαγγελματικά της όρια. Απ' τις γραμμές των συμβολαίων πηγάζουν και ξεπηδούν αβίαστα και αναμφισβήτητα, χωρίς να χρειαστεί κανένας σχολιασμός, τόσον οι εμπορικές τους συμπεριφορές και ενέργειες, όσο, γενικά, και ο τρόπος που σκέφτονταν, ενεργούσαν και κινούνταν στις δουλειές και στις άλλες κερδοσκοπικές ασχολίες τους. Η εκατονταετία του 1850-1950 σφραγίστηκε, μαζί με τ' άλλα, και από δύο κοσμοϊστορικά γεγονότα, που συγκλόνισαν όλο τον κόσμο: τους δύο παγκόσμιους πολέμους. Ο πρώτος παγκόσμιος του 1914, επιτάχυνε την πτώση της τάξης των εμποροκτηματιών, αλλά και την αντίστοιχη άνοδο στο οικονομικό και κοινωνικό προσκήνιο, της τάξης των μεγαλεμπόρων, που μέχρι τότε έπαιζαν τον τρίτο ρόλο των μικροκερδοσκόπων και των μεσιτών, κάτω απ' την καταθλιπτική σκιά των παντοδύναμων εμποροκτηματιών και ευγενών κτηματιούχων. Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος του 1939 επιτάχυνε την πτώση των μεγαλεμπόρων αστών και την αντίστοιχη καταπληκτική άνοδο των μικρομεταπρατών-μικροαστών και ειδικότερα απ' τα 1950 μέχρι σήμερα. Τα υπολείμματα των κτηματιούχων ευγενών, όσα μπόρεσαν να επιζήσουν απ' τη βιβλική λαίλαπα των εμποροκτηματιών, κατόρθωσαν να τελετήσουν το δρόμο της στάσιμης και πλαδαρής ζωής τους μέσα στη δεκαετία του 1920. Άλλωστε, κράτησαν τη δύναμή τους πάνω από διακόσια χρόνια.

Απ' τα μέσα ακόμη του περασμένου αιώνα, άρχισε η παρακμή και η σήψη των ευγενών κτηματιούχων, η δε ολοένα αναπτυσσόμενη εμπορευματική-εμποροκτηματιούχική τάξη, πήρε τη θέση τους. Η δημιουργία, η ακμή και το δυνάμωμα της νέας αυτής τάξης των «εμποροκτηματιών», απ' τα μέσα ακόμα της δεύτερης δεκαετίας του περασμένου αιώνα, υπήρξε για το «κατεστημένο» των ευγενών, ανελέητη και κατακλυσμική. Αλλά, ας δούμε ποια ήταν και πως σχηματίστηκε στο νησί της Λευκάδας η «ιδιόρρυθμη» αυτή τάξη των εμποροκτηματιών, που η αιφνίδια εμφάνισή της στο νησί, την κάνει να ξεφεύγει απ' τις αναγνωρισμένες ευρωπαϊκές ιστορικές και οικονομικές διεργασίες και διαδικασίες της ίδιας εποχής.

Τον όρο «εμποροκτηματίας» τον βρίσκομε στα παλιά συμβόλαια των λευκαδίων συμβολαιογράφων, σαν δηλωτικό επαγγέλματος, κυρίως από το έτος 1860 μέχρι τις αρχές του αιώνα μας και αναφέρεται στους προσδιορισμούς των επαγγελμάτων των συμβαλλομένων και των μαρτύρων. Η καθιέρωση του όρου από μέρους των συμβολαιογράφων δεν ήταν τυχαία, αυθαί-

ρετη ή και αβάσιμη. Ο προσδιορισμός και ο καθορισμός του επαγγέλματος των συμβαλλομένων στα συμβολαιογραφικά έγγραφα έπρεπε να είναι σαφής και ανεπίδεκτος αμφισβήτησης. Η ευσυνειδησία και η τυπικότητα που πρέπει να διακρίνει το συμβολαιογράφο ήταν τότε, και είναι και σήμερα, αναπτυγμένη σε μεγάλο βαθμό, διατηρημένη από μία διηνεκή κι' απαρσάλευτη επαγγελματική παράδοση. Ο όρος εμποροκτηματίας, στην απλή του ερμηνεία, δήλωνε, ένα επάγγελμα με διπλή ιδιότητα: την ιδιότητα του εμπόρου και εκείνη του κτηματία. Σ' αυτό συνέβαλαν πολλοί αντικειμενικοί και υποκειμενικοί παράγοντες, που θ' αναπτυχθούν παρακάτω.

Εκείνοι που αποτέλεσαν την εμπορική τάξη αυτής της εκατονταετίας ήταν ξενόφερτοι και όλοι όσοι διακρίθηκαν στο εμπόριο δεν είχαν τις ρίζες τους στο νησί. Απ' τα τέλη ακόμα του 18ου αιώνα, κυρίαρχη και δυναμική, η τάξη αυτή, άπλωσε τη δράση της σ' ολόκληρο το οικονομικό κύκλωμα του νησιού, που τότε (1750-1850), ήταν απίθανα καθυστερημένο και σχεδόν ανύπαρκτο. Το έδαφος, συνεπώς, των εμπορικών τους ασχολιών και ενδιαφερόντων ήταν ελεύθερο, παρθένο και προσοδοφόρο για πολλούς λόγους. Πριν εγκατασταθούν στη Λευκάδα και γενικά στο νησί οι ξένοι έμποροι, η οικονομική δραστηριότητα ήταν περιορισμένη, γιατί η Βενετία κηδεμόνευε και «προστάτευε» ολόκληρο το διακινούμενο εμπόριο με δικούς της ανθρώπους Βενετούς ή με πιστούς της παρακεντέδες κάθε λογής φυλών και με δικά της πλοία (Ν. Σβορώνου, Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας, έκδοση β', σελ. 36).

Μετά την ένωση, το εμπόριο στα επτάνησα αναπτύχθηκε και ακολούθησε τη γενικότερη άνθηση που επικρατούσε στον ελλαδικό χώρο και κυρίως μετά τα 1862-1875 με την ορθή πολιτική του Χαρ. Τρικούπη (βλ. ομ. σελ. 100). Κύριος και βασικός λόγος, εξάλλου, ήταν η έλλειψη πιστωτικών ιδρυμάτων και άλλων κεφαλαιουχικών οργανισμών, όπως τραπεζών. Η Ιονική Τράπεζα, που είχε ιδρυθεί στην Κέρκυρα το 1830, δεν ήταν σε θέση να επεκτείνει τη δραστηριότητά της και στο νησί μας. Οι φτωχότερες μεταπρατικές τάξεις (όπως οι μικροεπαγγελματίες μπακάληδες, οινοπώλες, τσαγκάρηδες, βυρσοδέψες και άλλοι), που διακινούσαν το θλιβερό τους μικρεμπόριο και τις πρωτόγονες μικροβιοτεχνίες τους, (όπως ναυπηγοί, σαπουνοποιοί, κηροποιοί, βυτοποιοί), στα στενά σοκάκια της Χώρας, έμεναν στο έλεος των ξενοφερμένων εμπόρων, όπως των σιτεμπόρων, οινεμπόρων, λαδεμπόρων και σαράφηδων. Η μεγάλη πίστη προς την εργασία τους, ο φόβος απ' τους τοκογλύφους και η καταβολή υπεράνθρωπης προσπάθειας εκ μέρους όλων των μικροεπαγγελματιών, τους έκαμε να επιπλεύσουν και να ζήσουν, έστω και υποτυπωδώς, γύρω απ' τα μεγάλα τείχη που έζωναν την αγορά της Λευκάδας. Για τους αγρότες και τους γεωργούς της «εξοχής», δεν μπορεί να γίνει λόγος, γιατί όλοι τους ταν ήμακτήμενες ή

με ελάχιστες έγχειες ιδιοκτησίες, που ακόμα κι αυτές υπήρξαν το αντικείμενο πληθώρας πλειστηριασμών και κατασχέσεων απ' τους τοκογλύφους της χώρας. Έτσι, οι έμποροι κυριάρχησαν στη Λευκάδα με την εμπορική τους πιστωτική δύναμη και το αναμφισβήτητο εμπορικό τους δαιμόνιο και αισθητήριο. (Βλέπε δημοσιευμένη εργασία: «Το χρονικό των εμποροκτηματιών της Αγίας Μαύρας 1820-1920»).

Βέβαια, την ίδια εποχή (1800-1850) και οι ευγενείς-κτηματιούχοι δάνειζαν τα χρήματά τους σε άλλους, αλλά με μια ιδιαίτερη «διακριτικότητα» και φινέτσα. Αυτό όμως δεν θα πεί πως ασκούσαν «κατ' επάγγελμα» το δανεισμό «επί τόκω» όπως κι' όπως ή και με οποιονδήποτε, όπως έκαναν οι ξένοι έμποροι. Τις σοβαρές τοκογλυφικές συμβάσεις δεν τις αναλάμβαναν, αλλά διαμεσολαβούσαν στους εμπόρους, οι οποίοι δεν ήταν και τόσο αχάριστοι. Επίσης τις συμβάσεις επί τόκω τις ανέθεταν και σε γνωστούς εκπρόσωπούς τους, οι οποίοι ενεργούσαν, όπως γράφονταν στα συμβόλαια, δια το «ένδυσμά τους», δηλαδή, για λογαριασμό τους. Αν οι ίδιοι ευγενείς εκλαμπρότατοι παρίσταντο αυτοπροσώπως σε δανειστικά συμβόλαια επί «νομίμου τόκω», θα επρόκειτο για δανειζόμενο πρόσωπο «υψηλού επιπέδου», δηλαδή δανειστής και οφειλέτης θα ήσαν «αμφοτέροι» κτηματιούχοι ευγενείς. Επιπαραδείγματι, στο υπ' αριθμόν 2958 από 12 Μαΐου 1856 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Λευκάδας Σπυρίδωνος Βλάχου (και σε άλλους συμβολαιογράφους, όπως Κ. Μικρώνη, σελίδες 186, 187 και 188), βλέπομε πως ο Ευγενής Δόκτωρ Κύριος (Αρ) ποτέ Ιππότου (Βαλ) δανείζει στην Ευγενή Κυρία Μαριάννα Πετριζοπούλου, τάλλαρα αυστριακά χίλια τετρακόσια τρια, με τόκο. Και επειδή η Ευγενής Κυρία Μαριάννα — που υπογράφει ιταλιστί, ως μη γνωρίζουσα την γρεκικήν και που όμως είναι γόνος εξ αγχιστείας και εξ αίματος παλαιών Λευκαδίων ευγενών οικογενειών που έλαμψαν στο παρελθόν ως λαμπιδόνες — δεν μπορούσε αυτοπροσώπως να μεταβεί στο συμβολαιογραφείο, λόγω ευγενούς αξιοπρεπείας ή για τη μυστικότητα της χρείας της (εκείνη την εποχή η Ευγενής Κυρία είχε πολλές «κρισιολογίες», δηλαδή δίκες, με μέλη της δευτερόγαμης οικογενείας της) ή και για να αποφύγει τον συμφυρμό με κατωτέρας τάξεως μάρτυρες, εκλήθη ο συμβολαιογράφος εις το «υψηλόν οσπίτιον» του άλλου Ευγενούς Δόκτωρος Ιωάννου Ζεμπελίου «κείμενον εις την ενορίαν του Αγίου Νικολάου», εις ταύτην την πόλιν», για να συντάξει το δανειστικό συμβόλαιο.

Αντίθετα, η ορμή και η ρώμη των ξένων νεοφερμένων εμπόρων, ποδοπάτησε, αγνόησε και κυριολεκτικά κατασπάραξε με απονία κάθε αξία, που βρήκε στο νησί καθιερωμένη απ' την ενετοκρατία και που διατηρήθηκε με τις άλλες προστασίες και κατοχές που επακολούθησαν στα επτάνησα. Βέβαια, όταν οι έμποροι εγκαταστάθηκαν στην Αγία Μαύρα και άρχισαν τις επιχειρήσεις και τις καταπληκτικές αγοραπωλησίες τους, δεν βρήκαν

και καμιά Χρυσή Βίβλο με ονόματα καθιερωμένα και καταξιωμένα με ειδικούς τίτλους ευγενείας, όπως συνέβηκε στα άλλα νησιά του Ιονίου. Ήλθαν, ωστόσο, αντιμέτωποι με την καθιερωμένη διανόηση και την αναμφισβήτητη πνευματική καλλιέργεια των ευγενών. Οι αμέριμνοι γόννοι τους στοχάζονταν στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια απερίσπαστοι από οικονομικά προβλήματα. Γι' αυτούς υπήρχαν τα εισοδήματα των απέραντων ιδιοκτησιών των πατέρων τους, τα μισθώματα των ατέρμονων περιβολιών τους και τα ενοίκια των εργαστηρίων και υψηλών οσπιτίων τους.

Έτσι, οι έμποροι στα λογιστικά τους βιβλία (*libri crediti*), κατέγραφαν ονοματεπώνυμα οφειλετών και συνυπόγραφαν στις αγορές τους στα συμβόλαια, με ονόματα πωλητών που πριν απ' το επώνυμό τους προηγούνταν ο τίτλος του Ιππότη, του Ευγενούς Δόκτορος, του Εκλαμπρότατου, του Διδάκτορος της Νομικής ή του Ιατροχειρουργού. Στη σκληρή όμως γλώσσα των λογαριασμών και των πιστώσεων, των αγορών και των πωλήσεων, των ισπανικών ταλλήρων ή των αυστριακών διαστήλλων (που τόσο άριστα γνώριζαν οι εμποροκτηματίες), οι τίτλοι ευγενείας ήταν τελειώς άγνωστοι και παράταιροι και από μιας απόψεως αστείοι, για τους εμπόρους και τα εμπορικά τους βιβλία.

Οι εμποροκτηματίες εφού edάνειζαν έπρεπε να εισπράξουν και τα λεφτά τους με τόκο και με το αζημίωτο. Χωρίς δισταγμούς και συναισθηματικές αναστολές, έβγαζαν σε πλειστηριασμούς τα ακίνητα των οφειλετών τους, πτωχών και πλουσιών ευγενών. Σε μερικούς όμως εμποροκτηματίες, αλλά και σε μερικούς ευγενείς, (για να μην αδικηθεί κανένας), δεν άρεσε η διαδικασία του πλειστηριασμού και το αποτέλεσμα το προτιμούσαν ζεστό, άμεσο και ρεαλιστικό. Δηλαδή, ακολουθούσαν την απλή διαδικασία της λεγόμενης «παραχώρησης». Σε τέτοια συμβόλαια κυριαρχούσε η τυπική συμβολαιογραφική φράση «...λογαριασθέντες σήμερα... προέκυψεν οφειλέτης (σημ: αυτός ήταν ο πωλητής)... δια κεφάλαιον, τόκους, δικαστικός δαπάνας δραχμών... παραχωρεί σήμερα εν αγοραπωλησία προς τον... (σημ.: αυτός ήταν ο τοκογλύφος δανειστής), τα κατωτέρω ακίνητα κτήματά του, ήτοι...». Έτσι, οι γέροντες λευκαδίτες, ακόμα και σήμερα, δεν μπορούν να ξεχωρίσουν πως μία «παραχώρηση», είναι το ίδιο με μια δωρεά ή με μια προίκα ή με μια αγοραπωλησία, και επιμένουν στην «παραχώρηση», όταν θέλουν να δωρίσουν στα παιδιά τους. Και εννοούν με τον όρον αυτόν ότι «παραχωρούν» γενικά όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία.

Μ' αυτούς τους τρόπους και τις συμπεριφορές με τα λεφτά τους και με τον ιδρώτα του προσώπου τους, οι περισσότεροι έμποροι γίνονταν και κτηματίες. Και αναφέρονται στα συμβόλαια σαν «εμποροκτηματίες». Η προϋπάρχουσα, όμως, «κτηματιουχική ευγενής τάξις», που λάμπρυνε στο παρελθόν την Αγία Μαύρα με επιστήμονες, γιατρούς, ποιητές, δικηγόρους, φαρμακοποιούς,

προξένους, πρεσβευτές, τραπεζίτες και ανώτατους λειτουργούς, αιφνιδιάστηκε απ' την εισβολή αυτή και την πλημμυρίδα των «βαρβάρων» και μη έχοντας άλλο σκαλί να πατήσουν πιο κάτω, πάντρευαν τις θυγατέρες τους με τους εμποροκτηματίες, συντάσσοντας προικοπαραδοτικά αμύθητης αξίας, 'Ετσι, οι εμποροκτηματίες αύξαναν τις περιουσίες τους και τα αγαθά τους, συγγενεύοντας με ευγενή γένη και αποκαλούμενοι πλέον απ' τους συμβολαιογράφους στα δημόσια έγγραφα «ο ευγενής κύριος τάδε, εμποροκτηματίας και δόκτωρ» — γιατί εν τω μεταξύ η νέα γενιά σπούδαζε κι αυτή, αδελφωμένη με την άλλη των καθαρόαιμων ευγενών, στα ιταλικά και άλλα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και αποκτούσαν και τον τίτλο του «διδάκτορος».

Ξέχωρα απ' τις υποκειμενικές αυτές συνθήκες που δημιούργησαν τη νέα τάξη των εμποροκτηματιών, υπήρξαν και άλλοι αντικειμενικοί παράγοντες δημιουργίας της. Η ιστορική νομοτέλεια με τα γεγονότα της Γαλλικής επανάστασης, με την άνοδο του Καβούρ, στην Ιταλία, με την επικράτηση των καρμπονάρων και την τελειωτική κατάρρευση της τάξης των ευγενών στον ευρωπαϊκό χώρο, ανάγκασε την κτηματιουχική ευγενή τάξη της Αγίας Μαύρας, να υποστεί το μαρτύριο της συμβίωσης με τους χωρίς τίτλους εμποροκτηματίες. 'Ετσι, με το πέρασμα του χρόνου, με τους μοιραίους και αναπόφευκτους συμβιβασμούς και τις δημιουργούμενες συγγένειες με τη νέα τάξη των εμποροκτηματιών, δημιουργήθηκε στη Λευκάδα η ιδιόρρυθμη αυτή τάξη των εμποροκτηματιών.

Κάτω απ' τις συνθήκες αυτές και τις οικονομικές διαδικασίες που επικράτησαν, οι εμποροκτηματίες όργωσαν τη Χώρα, την πλησιόχωρη πεδιάδα της Αμαξικής και τα χωριά του νησιού, δανείζοντας τάλλαρα σε πλούσιους και φτωχούς. 'Ετσι, αποκτούσαν σκούνες και βρίκια για τις εμπορικές μεταφορές σταριών και λαδιών, απ' το Ιόνιο Πέλαγος μέχρι το Βόσπορο και τη Μαύρη θάλασσα, κι απ' το Λονδίνο μέχρι την Τριέστη και την Αδριατική της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας. Αγόραζαν απέραντες γρναρίες (σιταποθήκες) στην παραλία της πόλεως, οйнаποθήκες και ελαιαποθήκες, έχτιζαν πολυάριθμα ελαιοτριβεία μέσα στην πόλη, δεκάδες φούρνους (κλιβάνους) και εργαστήρια, αποκτούσαν αμέτρητα σίτια και οικοδομούσαν άλλα, αγόραζαν ελαιώνες, περιβόλια και αμπελώνες και ολόκληρους κάμπους απ' τη Λυγιά μέχρι την πλησιόχωρη πεδιάδα της πόλης προς την Αγία Μαρίνα. 'Ομως δεν γνοιάστηκαν και ούτε ασχολήθηκαν με βιοτεχνικές εργασίες ή με επενδύσεις των κεφαλαίων τους σε παραγωγικότερες εργασίες με ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό ενδιαφέρον. Απώτερος στόχος και μοναδική φιλοδοξία τους ήταν οι, με όσον το δυνατόν περισσότερες αγορές, επαυξήσεις των περιουσιακών τους στοιχείων και των ιδιωτικών «πεκουλίων τους», ο ενοικιασμός των κτημάτων τους, οι καταστρώσεις λεπτομερών λογαριασμών στα λογιστικά τους βιβλία, η σύνταξη λεοντείων καρπομι-

σθωτηρίων και παραχωρητηρίων. Βεβαίως, μερικοί, τουλάχιστον οι «πιονέροι» και απόμαχοι, δεν ήταν μελετητές κλασικών έργων, όπως του Σακεσπέρου και ειδικά του έργου του «Ο Έμπορος της Βενετίας» (που τόσο άρεσε να διαβάζουν οι ευγενείς πολύ παλιότερα). Ωστόσο, οι έμποροι, είχαν ακουστά μερικά έργα του Ιταλού ποιητή Αλιγκιέρη Δάντη, όπως επι-παραδείγματι την «Κόλαση» και το ρητό της ότι δηλαδή «η δόξα παρέρχεται». Επίσης ε γνώριζαν, σαν ευσεβείς επίτροποι εκκλησιών της Χώρας και κηδεμόνες των Ιερών Μονών του νησιού, που ήταν όλοι τους, ότι η επίγεια ζωή είναι μάταιη και καθιέρωσαν έτσι την ευζωία. Βέβαια έτρεφαν και τις Μούσες, ειδικά στα μελοδράματα, που ιδιαίτερα άρεσε η γνωστή άρια απ' το «Ριγκολέτο» του Βέρντι. Και για την πραγμάτωση της απαραίτητης αυτής ψυχαγωγίας των ίδρυσαν και Μουσικές εταιρίες μαζί με αυστηρά προ-σωπικές Λέσχες.

Η αυγή του εικοστού αιώνα βρήκε την οικονομική δύναμη των εμπορο-κτηματιών στο λυκόφως της και ο ορυμαγδός του πρώτου παγκόσμιου πολέμου έσβυσε για πάντα το φωτεινό και έκπαγλο μετέωρό τους. Την ίδια περίπου εποχή, στη Λευκάδα, έδιναν την τελευταία τους μάχη οι ευγενείς κτηματιούχοι με το δικό τους κόσμο και με τον άλλον των ανερχόμενων εμπόρων αστών. Το καλοκαίρι του έτους 1904, στο Πρωτοδικείο Αθηνών, κατατέθηκε αίτηση περί πτωχεύσεως της «εν Αθήναις εδρευούσης Εταιρίας υπό την επωνυμίαν Βαλαωρίτης Μαύρος και Σία». Το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου, ο ίδιος ο πτωχεύσας Τραπεζίτης κύριος Π.Β. ποτέ Ιππότης Σλυρίδωνος, πωλούσε (με πτωχευτικό συμβιβασμό, κι' αυτό θα πεί: όσο κι' όσο) στους εμποροκτηματίες, μέρος απ' την κολοσσιαία περιουσία του. Ήταν άλλωστε και οι τελευταίες αγορές που έκαναν οι ολοένα παρακαμάζοντες εμποροκτηματίες της Λευκάδας. Μερικά κονίδια, όπως κτηματάκια και χαμηλοπαταμένα σπίτια, άρπαξαν, μέσα στο στρόβιλο των αλληπάλληλων πωλήσεων και μερικοί κερδοσκόποι εμπορομεσίτες και μεταπράτες έμποροι, που γι' αυτούς πλέον χάραζε στον ορίζοντα η αυγή και το πρώτο ελπιδοφόρο φως της ανόδου των. Μέσα στις κοσμογονικές αυτές διαφοροποιήσεις, που εκτυλίσσονταν στην αρωματισμένη ατμόσφαιρα μιας «ωραίας εποχής», ανέμελης και αστραφτερής από περιδέραια και κοσμήματα, κολώνιες και μουσικά κονσέρτα και καντάδες (1900-1910), άρχιζε η άνοδος της καθαρής αστικής τάξης (της εμπορικής τάξης) της Λευκάδας. Οι έμποροι αυτοί «θύματα» αλλά και νεροκουβαλητές των προηγούμενων κοινωνικών και οικονομικών τάξεων, ανεπαίσθητα κι' αθόρυβα, χωρίς τυμπανοκρουσίες και αυθάδειες, ανέβαιναν τα σκαλοπάτια εκείνα, που οι εμποροκτηματίες είχαν πρώτοι πατήσει και καταξιώσει με τις συναλλαγές και το εμπορικό τους δαιμόνιο.

Οι αστοί έμποροι όμως πέρασαν κι ατσαλώθηκαν μέσα στο καμίνι της

κερδοσκοπίας που είχαν ανάψει οι εμποροκτηματίες, χρηματιστές, σαράφηδες, μεσίτες και οι τραπεζίτες λίγα χρόνια πριν, αλλά και με το δημιουργημένο από πολλά χρόνια «συναίσθημα κατωτερότητας» έναντι των ευγενών και εμποροκτηματιών (που τους είχαν υπαλλήλους τους και νεροκουβαλητές τους), δεταχειρίζονταν, εκτός απ' τ' άλλα επιτρεπόμενα σε μια ασύδοτη φιλελεύθερη κι αχόρταγη οικονομία, και ειδικές μεθόδους εμπορίου. Επί παραδείγματος χάριν, στις αποθήκες ελαιολάδου αστού μεγαλεμπόρου της περιόδου 1880-1912, βρέθηκαν ξέστες που είχαν διπλό πάτο. Αγορανομικός έλεγχος, έννοια άγνωστη και ανύπαρκτη για εκείνη την εποχή, δεν υπήρχε, λόγω ελλείψεως σχετικών νόμων και διατάξεων. Εξάλλου η τιμότητα των τότε εμπόρων, των κτηματιούχων, των μεσιτών και των τοκιστών ήταν «εκ των προτέρων» αναμφισβήτητη και πολλές φορές τυχόν αμφισβήτηση ήταν τελείως ανεπίτρεπτη, ο δε τυχόν «αμφισβητίας» χαρακτηρίζονταν ως άθεος και αναρχικός....

Όλα, έτσι, κυλούσαν ήσυχα, αμέριμνα και επιφανειακά ευτυχισμένα το δρόμο τους στα σοκάκια της Χώρας, μέχρι το Νοέμβριο του έτους 1917. Ο απόηχος του συνταρακτικού αυτού χρονικού ορόσημου, που συντάραξε την παγκόσμια προγενέστερη κατάσταση, που ανατάραξε την παγκόσμια μακαριότητα και ξεθεμέλιωσε θεσμούς, θρόνους και αυτοκρατορίες αιώνων, έφτασε και στα κράσπεδα της κοινωνίας της μικρής πόλεως της Αγίας Μαύρας. Οι εμποροκτηματίες και οι ευγενείς κτηματιούχοι, ακολουθώντας την παγκόσμια τύχη τους, κατέρρευσαν ολοκληρωτικά και τελεσίδικα. Ή μάλλον αυτοκτόνησαν από φόβο. Απ' τον φόβο του φάσματος του λεγόμενου τότε «σοσιαλισμού και μπολσεβικισμού» και της επερχόμενης, κατά τη φαντασία τους, παγκόσμιας, κοινοκτημοσύνης που απεργάζονταν (όπως επιπόλαια κι αμελέτητα πίστευαν) οι εβραίοι και οι μπολσεβίκοι. Έτσι, χωρίς καμιάν αιτία και χωρίς εξαναγκασμούς ή κρατικές παρεμβάσεις, μεταξύ των ετών 1917 έως τα 1927, μέσα σε μια δεκαετία, αναδύεται απ' τα συμβολαιογραφικά έγγραφα, με δαιμονιακή σπουδή, η επιθυμία των εμποροκτηματιών και των ευγενών και των επιγόνων τους, να απεκδυθούν των αμύθητων περιουσιακών τους στοιχείων. Στην περίοδο αυτή πουλήθηκαν απ' τις δυό αυτές τάξεις εκατοντάδες αστικά και αγροτικά ακίνητα, μαγαζιά, κλίβανοι, σιταποθήκες, ελαιοτριβεία, τριώροφα σπίτια, απέραντα ελαιοστάσια και περικλεισμένα περιβόλαια, αγροί, και αμπελώνες, απ' τις αγαπημένες θέσεις Μόρφη και Μορφάκη, Αγρίλια και Αγία Άννα, Καλλιγόνι και Παρασπóρια, Αφιτάντζα και της Αγγελοπούλας το Μύλο, Βαρδάνια και Αγία Μαρίνα, Κουζούντελη και Άγιος Ιωάννης Αντζούσης. Αγαθά που σωφρεύτηκαν με κόπους και μόχθους, περνούσαν σε άλλα χέρια και ιδιοκτήμονες. Προικώα εκποιούνταν κατά εκατοντάδες απ' τους πανικόβλητους εμποροκτηματίες προικολήπτες. Χρυσαιφικά και ασημένια αντικείμενα οικια-

κής χρήσεως, λαιμαργιές χρυσών αλυσίδων πολλών «καράτε», τρέμολες και μπόκολες, ταβολίνια εκ Σορέντο της Ιταλίας και έπιπλα εκ «μαονίου», ολόκληρες βιβλιοθήκες με χιλιάδες τόμους, εκποιούνταν, αφού περνούσαν πρώτα απ' τους σπεκουλαδόρους και τους μεσίτες της πιάτσας και τα μπακάλικά γέμιζαν από βιβλία και έγγραφα σπανίων εκδόσεων και περιεχομένου για να τυλίγονται αρμυροσαρδέλες και σολομοί. Τα μυθικά πρόσωπα των λευκαδαρχών και οι επίγονοί τους, πανικοβλημένα και φοβισμένα, έριχναν στους ανίδεους δρόμους της Αγιομαύρας και έδιναν σε τελείως άσχετα πρόσωπα κάθε ιερόν και όσιον που κληροδότησαν οι πατεράδες τους, διεπόμενοι από ανεξήγητο αίσθημα φυγής και αυτοκαταστροφής. Τις πωλήσεις ακολουθούσε και η αναχώρηση των κυριούχων απ' το νησί, και η εγκατάστασή τους στην Αθήνα ή στην Ευρώπη. Σκορπισμένοι άλλωστε και αποκομμένοι απ' τη λευκαδίτικη ρίζα και το χώμα που δέχτηκε τις απαλές παιδικές τους παλάμες, στα παιδικά τους παιγνίδια, δεν ένιωσαν όσο έπρεπε τη σημασία των πράξεών τους και δεν συνειδητοποίησαν με πληρότητα το τέλος, που οριστικοποιήθηκε με τον ερχομό της τρίτης δεκαετίας του αιώνα μας. Έτσι χάθηκαν στο απέραντο ρυμοτομικό πλέγμα της Αθήνας, στο ανώνυμο πέλαγος των προσφύγων της Μικρασίας, που έσερναν τη δυστυχία της ματωμένης Μεγάλης Ιδέας στους ελλαδικούς δρόμους και κάμπους. Άλλοι έγιναν υπάλληλοι των τότε «αναπτυσσόμενων» ελληνικών σιδηροδρόμων, άλλοι τραπεζικοί υπάλληλοι, άλλοι υπάλληλοι υπουργείων ή του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς. Αλλά, οι πλέον ευγενείς και οι έχοντες σεβαστά εισοδήματα απ' τις πωλήσεις των, αγόραζαν ακίνητα στην Ελβετία ή στη Γαλλία και έτσι γίνονταν «εισοδηματίαι». Τότε βέβαια το φορολογικό σύστημα ήταν στα σπάργανα, αλλά και οι νόμοι δεν προέβλεπαν την «προστασίαν του Εθνικού νομίσματος», κι έτσι η εξαγωγή χρημάτων ήταν φανερή, εύκολη και επιτρεπτή.

Μετά απ' τις παραπάνω διαφοροποιήσεις, η αρχή της δεκαετίας του 1920 βρίσκει σε ακμή και άνοδο την αστική εμπορική τάξη της Λευκάδας, έπειτα απ' τις αγορές των αγαθών που πραγματοποίησε απ' τα 1917 μέχρι τα 1925. Την τάξη αυτήν αποτέλεσαν οι έμποροι, οι μεσίτες, οι μεταπράτες, βιοτέχνες και βιομήχανοι. Οι έμποροι του μεσοπόλεμου (1920-1940), ήξεραν τι ήθελαν και το δημιούργησαν και το κατέκτησαν με ριψοκίνδυνες επιχειρήσεις και πρωτοβουλίες στον οικονομικό τομέα, πρωτόφαντες για το νησί. Δημιούργησαν ό,τι δεν είχαν σκεφτεί ή δεν θέλησαν να δημιουργήσουν οι εμποροκτηματίες, πριν πενήντα χρόνια. Έτσι, στα χρόνια αυτά, η πόλη απόκτησε ηλεκτρισμό, υδραγωγείο, οινοποιεία, παγοποιείο και άλλες παραγωγικές επιχειρήσεις, όπως καπνοκοπτεία, βυρσοδεψεία, αλλαντοποιεία και σαπουνοποιεία με οργανωμένες και ορθολογικές υποδομές και μηχανήματα. Μαζί με την οικονομική ανάπτυξη ακολούθησε και η εργα-

τική και συνδικαλιστική δραστηριότητα. Έτσι ιδρύθηκε παράρτημα της νεοϊδρυμένης στην Αθήνα Εργατικής Συνομοσπονδίας (Εργατικό Κέντρο), που μαζί με το Ταμείο Αμύνης Οινοπαραγωγών Λευκάδος (ΤΑΟΛ), που ιδρύθηκε το έτος 1915 από φωτισμένους χωρικούς, διαμόρφωσαν άλλες διαδικασίες στο εμπόριο και στη συναλλακτική συμπεριφορά των εμπόρων. Η βαθύτερη έννοια των «χρηστών συναλλακτικών ηθών» έπαιρνε σάρκα και οστά με διάφορες θεσμικές διατάξεις ή και απλώς ακόμα με αστυνομικές διατάξεις. Ο έμπορος, στις συναλλαγές του, γνώριζε πως μια άδικη εμπορική του συμπεριφορά ή τυχόν αισχροκέρδειά του, θα περνούσε απ' το ακροατήριο του Πλημμελειοδικείου. Και όλ' αυτά είχαν μεγάλη σημασία για τις παραπέρα εξελίξεις που θα ακολουθούσαν τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Αναμφισβήτητα η Λευκάδα μέσα στην περίοδο 1920-1940, γνώρισε νέους ανθρώπους ικανούς και προοδευτικούς, όπως ξυλεμπόρους, οινεμπόρους, ελαιεμπόρους, πράκτορες ατμοπλοϊκών γραμμών, μεσίτες και χονδρεμπόρους, βιομηχάνους, αλλά και ολίγους «αεριτζήδες». Παντού τα πάντα. Οι έμποροι αυτοί επί μίαν τριακονταετία «την γην έπαιζαν και (αν μερικοί μόνο την κέρδιζαν) την γην έχαναν». Έπαιρναν, αλλά και έδιναν. Στη περίοδο αυτή οι εμπορικές αντιζηλιές και οι κερδοσκοπικοί ανταγωνισμοί, δημιουργήσαν τις βασικότερες προϋποθέσεις για μια γρήγορη, αλλά και τόσο απρόσμενη κατάρρευση όλων όσων επιτελέστηκαν απ' τους εμπόρους-αστούς της Λευκάδας. Η σήψη ήταν βαθιά, αλλά και αφανέρωτη, ενέδρευε όμως στην πρώτη στροφή των καιρών...

Και ο καιρός έφτασε με τον ερχομό του Σεπτέμβρη του έτους 1939 με την κήρυξη του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου που βρίσκει τους αστούς εμπόρους επάνω στην ακμή τους. Έπειτα από πέντε χρόνια, στα 1950, ή μάλλον για να ακριβολογήσουμε, μετά την ανακωχή, στα 1945, το παν κατέρρευσε γύρω τους. Η σήψη των περασμένων ετών, που είχε αρχίσει με το απόστημα του παγκόσμιου οικονομικού «κράχ» στα 1932-33, εκδηλώθηκε μέσα στα φριχτά χρόνια της κατοχής. Το χρήμα, το εργαλείο δηλαδή με το οποίο κινούσαν το εμπόριό τους, έχασε την αγοραστική του αξία, κι έτσι αμάθητοι και καλοζωισμένοι, που ήταν όλοι τους, ένιωσαν τη δύναμη του τρομερού χτυπήματος.

Μετά, στα 1950 άρχισε η ομαδική κάθοδος των χωρικών κάτω στη Χώρα. Οι χωρικοί, άλλοι κυνηγημένοι και διωγμένοι «απ' τα οργανωτικά» και τις υπερβολές που κληροδότησε ο εμφύλιος πόλεμος, τότε, τρέπονταν αλαφιασμένοι προς την Πρέβεζα και προς τις δυτικές συνοικίες της Αθήνας και άλλοι με μια απλή «δήλωση» αναχωρούσαν για την Αυστραλία, Γερμανία, Βέλγιο και νότια Αμερική. Η κάθοδος των χωρικών στη χώρα, δεν είχε την εικόνα της φτωχούλας εκείνης άπλερης επιθυμίας των χωρικών

της περιόδου του μεσοπόλεμου να κατεβούν δηλαδή κάτω στη Χώρα «ν' ανοίξουν μαέρκο», αλλά ήταν μία δυναμική κάθοδος και μία θεληματική παρουσία, με κραυγαλέες απαιτήσεις και συγκεκριμένους στόχους. Οι έμποροι αστοί και άλλοι μπουρανέλλοι στην κάθοδο αυτή έδωσαν μια δική τους επωνυμία. Την είπαν «κάθοδο των Κάφρων».

Κι' όμως η «επωνυμία» ήταν άδικη και αφυχολόγητη για τους παρακάτω λόγους. Καταπίεση και αφανισμός, ανάληψη και βάνανυση μεταχείρησή τους αιώνων και απ' τις τρεις προηγούμενες τάξεις στα τελευταία εκατό χρόνια, έκαμε την κάθοδο των χωρικών αιφνιδιαστική και μοιραία για τους αμέριμνους αστούς εμπόρους, που η μοίρα τους επιφύλαξε να πληρώσουν όλες τις προηγούμενες αδικίες των προκατόχων τάξεων. Η νοοτροπία των χωρικών και η σκέψη τους, σ' όλους τους τομείς του κοινωνικοοικονομικού φάσματος, άλλαξαν αιφνίδια, αφού βαφτίστηκαν κι ατσάλωσαν στον πύρινο φούρνο του κολαστηρίου της κατοχικής περιόδου των ετών 1941-1945. Σ' αυτή τη λιγοστή κατοχική περίοδο, οι χωρικοί γνώρισαν τη δύναμή τους. Ήξεραν τι ζητούσαν και με ποιούς τρόπους θα το διεκδικούσαν. Κατεβαίνοντας κάτω στη χώρα, αγόραζαν συνεχώς ακίνητα των παλαιών εμποροκτηματιών, που είχαν περιέλθει στα χέρια των εμπόρων, που ολοένα εγκατέλειπαν το παν. Η δεκαετία του 1950 ήταν μία περίοδος αμέτρητων αγορών των χωρικών, που σε λίγα χρόνια θα αποτελέσουν τη νέα εμπορική αστική τάξη των επαγγελματιών της Λευκάδας. Τα τιμήματα των αγοραπωλησιών συγκεντρώνονταν απ' τους αδελφούς, θείους, πατεράδες, που ξενητεμένοι, απ' τα τέλη του περασμένου αιώνα και τις αρχές του εικοστού, στις λάντσες των εστιατορίων του Μπρούκλιν και του Μόντρεαλ, στις φάμπρικες του Σικάγου και στις σιδηροτροχιές των ανατολικών σιδηροδρόμων των Η.Π.Α., έστελναν δολλάρια με το τσουβάλι (κι' αυτό δεν είναι υπερβολή, γιατί συνέβηκε). Οι χωρικοί και οι ξενητεμένοι σκόπευαν με σιγουριά: Αγόραζαν όσα κτήματα οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους πότισαν με ιδρώτα, δάκρυα και αίμα με τις λεόντειες αγρομισθώσεις με τους πλειστηριασμούς και τις παραχωρήσεις. Τη φράση που μεταχειρίστηκαν στα συμβόλαιά τους οι εμποροκτηματίες και οι κτηματιούχοι του 19ου αιώνα, δηλαδή το «λογαριασθέντες σήμερα...», οι χωρικοί της δεκαετίας, του 1950-19560, την έκαμαν στόχο τους. Και ο «λογαριασμός» στη δεκαετία αυτή ήταν ο τελικός και ο ολοκληρωτικός. Οι λογιστικές στήλες του «δούναι» και του «λαβείν», στο Γενικό Λογιστικό Βιβλίο του «διπλού πάτου» της ξέστας, ήταν ισοσκελισμένες.

Έτσι, τα «παθήματα» των τάξεων αυτών, κατέληξαν, «δι' ελέου και φόβου» στη κάθαρση. Ήταν μία ιστορική διαδικασία γνωστή για την πορεία της και αναπόφευκτη για το τέλος της. Όλα κρίνονται μέσα στις αεικίνητες δομές της κοινωνίας.